

Kшиштоф Філіпов

Доктор габілітований з історії, професор
Університет у Білостоку, Польща

Krzysztof Filipow

Dr.hab, Prof., Uniwersytet w Białymstoku,
Polska

ksf56@wp.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0748-4277>

Збішек Шустек

Словацьке нумізматичне товариство
Інститут історії при
Академії Наук Словаччини
Братислава, Словаччина

Zbyshek Shustek

Slovak numismatic society at the
Historical Institute of the Slovak
Academy of Sciences
Bratislava, Slovakia

zbysek.sustek@savba.sk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2885-9875>

**ДВІ АЛЬБОМИ З ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ –
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА ТА ПОЛЬЩА**

**DWA ALBUMY Z PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ –
CZECOSŁOWACJA I POLSKA**

**TWO ALBUMS FROM THE FIRST WORLD WAR -
CZECHOSLOVAKIA AND POLAND**

Анотація.

Мета статті – уведення до наукового обігу двох альбомів часів Першої Світової війни, що становить цінне джерело для вивчення історії становлення грошової системи відроджених Польщі та Чехословаччини. ***Наукова новизна*** полягає у тому, що подібні джерела історії грошового обігу вперше публікуються з розширеним аналізом їх змісту а також із залученням архівних та боністичних джерел.

Перша Світова війна принесла незалежність колись поневоленим націям. Розпад Австро-Угорської імперії призвів до утворення Чехословаччини а також відновлення незалежності Польщі через 123 роки після її поділу. Основним атрибутом незалежної держави виступає її власна грошова система. Отже, у нових незалежних державах й розпочалося відродження цих систем. Свідченнями бурхливих подій війни та особливостей оновлення грошової системи в різних регіонах слугують різноманітні джерела. Такі джерела становлять два альбоми, матеріали яких відображають зріз грошового обігу в Польщі та Чехословаччині наприкінці війни. Альбом із польськими грошовими знаками демонструє зразки грошових замінників та окупаційних грошей у Польщі з 1914 по 1918 роки. Альбом грошей Чехословаччини – це офіційний документ для користування у Міністерстві Фінансів. Основи обох альбомів складають зразки справжніх грошей, що вийшли з обігу. На початку альбому Чехословаччини включені гроші Австро-Угорщини, що курсували до 1918 року. Альбом складається із прошитих сторінок, кожна з яких має наклеєну банкноту та коментарі до них. Альбом було підготовлено та вручено міністру фінансів Чехословаччини Куно Зоннтагу, призначеного на посаду 25 січня 1925 року, на пам'ять про незалежність. Альбом містить також

відбиток банкноти 200 корон, виготовлений за згодою керівництва Австро-Угорського Банку, а також 25 корон більшовицької емісії. В альбомі також представлені рідкісні на час побутування типи банкнот, пробні зразки та старі банкноти Австро-Угорщини із наклеєними марками, в тому числі фальшивими.

Польський альбом виготовлений у Варшаві у 1918 році і має деякі відмінності. Альбом розпочинають окупаційні випуски часів німецької окупації. Частина зображених грошей в альбомі було створено із репродукцій, в тому числі подані зображення монети 3 копійки 1916 року, що випускалися Банком Східної Німеччини для Литви. Вказані в альбомі замітки про рідкість предметів боністики свідчать про його колекційну спрямованість. Ще однією відмінністю альбому виступає наявність у ньому місцевих грошей окремих населених пунктів Польщі – Лодзі, Ченстохови, Соснівця та Коло, а також грошових сурогатів та заміників. Також в альбомі представлені бони Кронштадта, острова Котлін та Мітави. Серед грошових знаків новоутворених у Королівстві Польському товариств привертає увагу рідкісна бона вартістю 50 копійок Товариства друзів Цехокінека.

Не лише державні утворення, міста та приватні підприємці емітували власні гроші та сурогати. В альбомі представлені грошові знаки муніципалітету, гроші гміни Доброва Горніца. Рідкісними зразками випусків магістратів стали бони номіналом 10 та 40 грошей міста Коло, датовані 1 січня 1917 року, написи на яких вказані польською мовою. Обсяг даної емісії, судячи зі вказаної на бонах інформації, був незначним, всього на 972 рублі сумарної кількості двох емісій.

Як додаткова частина в альбомі представлені свідки товарного та продуктового дефіциту Першої Світової війни – хлібні картки, датовані 8 жовтня 1915 року. Представлені картки на отримання маку до Великодня, 1/44 фунта хліба. Представлені також і поштові марки – в альбомі наявні 6 грошів 1915 року міського поштового відділення у Варшаві. Доповнює зібрану в альбомі колекцію лотерейний квиток Королівства Польського.

Альбом став популярною для зацікавлених в історії грошового обігу пам'яткою, тому його було тиражовано видавництвом Л. Бруса у Варшаві. Друковані альбоми користувались значним попитом, тому було розроблене і випущене його друге доповнене видання, із додатними ваучерами та бонами міст Лібава та Вроцлава. Цікавий також і той факт, що видавцем альбому було те саме видавництво «Військові пам'ятки», що виготовляло популярні відзнаки із вказівкою на ринкові ціни для боротьби зі спекулянтами та зростанням цін. Обкладинку альбому прикрашено зображенням евакуаційної квитанції, яку видавали державним чиновникам на час їх виходу із зони російської окупації.

Висновки дослідження. Альбом є унікальною пам'яткою грошового обігу та побуту часів Першої Світової війни. Відображає як найпопулярніші, так і рідкісні та пробні зразки державних, міських, муніципальних та приватних бонів. Окрім грошових знаків, сурогатів та грошових заміників в альбомі представлено лотереї, поштові марки, чеки та квитанції, різноманітні посвідки та агітаційні матеріали, що об'єднані в одному виданні на пам'ять про Велику Війну. Крім того, представлені альбоми – це виразні свідчення відродження Польщі та Чехословаччини а також цінне джерело вивчення історії грошового обігу та державотворчих процесів ХХ століття.

Ключові слова: Перша Світова війна, альбом грошових зразків, Чехословаччина, Польща, місцеві гроші, замітники грошей, паперові грошові знаки.

Summary.

*The aim of the study of the article is to introduce into the scientific circulation of two albums of the First World War, which are valuable sources in the study of the history of the monetary systems of Poland and Czechoslovakia. **The scientific novelty** is that such sources of study of the money circulation history are published for the first time with an extended analysis of their content, relying on archival and bonistic sources.*

The First World War brought independence to the before enslaved nations. The collapse of the Austro-Hungarian Empire led to the formation of Czechoslovakia and the restoration of Poland's independence after 123 years of its partition. The main attribute of an independent state is its own monetary system, which revival began in the newly independent states. Evidence of the turbulent events of the war and the peculiarities of updating the monetary system in different regions serve a variety of sources. Such sources are two albums, the materials of which reflect a slice of monetary circulation in Poland and Czechoslovakia at the end of the war. An album with Polish banknotes shows samples of the currency substitutes and occupation money in Poland from 1914 to 1918. The Czechoslovakian money album is an official document for use by the Ministry of Finance. The basis of the both albums are the real money that went out of the circulation. At the beginning of the Czechoslovakia's album are included money of the Austria-Hungary, which were legal until 1918. The album consists of stitched pages, each with a banknote and comments on them. The album was prepared and handed over to Czechoslovakian Minister of Finance Kunó Zontag, appointed to the post on January 25, 1925, to commemorate independence. The album also contains a 200 crown note made with the consent of the leadership of the Austro-Hungarian Bank, as well as 25 crowns of the Bolshevik issue. The album also features rare types of banknotes, test samples and old Austro-Hungarian banknotes with pasted stamps, including counterfeit ones.

The Polish album was produced in Warsaw in 1918 and has some differences. The album begins with the occupation issues of the German occupation. Some of the money depicted in the album were created from reproduction, including images of a 3 kopeck coin of 1916 issued by the Bank of East Germany for Lithuania. The notes on the rarity of the subjects of the Bonistics, indicated in the album, testify to the collectivity. Another difference of the album is the presence in it of the local money settlements in Poland – Lodz, Czestochowa, Sosnowiec and Kolo, as well as monetary surrogates and substitutes. Also included in the album are the notes of Kronstadt, Kotlin Island and Mitava. Among the banknotes of the newly formed in the Kingdom of the Polish Societies, the rare note of 50 kopeck of the Ciechokinek Society of Friends attracts an attention.

Not only states, cities and private entrepreneurs have emitted their own money and surrogates. The album presents the municipality's money, such as the Dobrova Hornitsa commune's money. Rare specimens of magistrates' editions are vouchers of the denominations of 10 and 40 grosz of the town of Kolo, the inscriptions of which are given in Polish, dated January 1, 1917. The volume of the issue, according to the information given on the notes, was insignificant, totaling at 972 rubles the total amount of two issues.

As an additional part, the album features witnesses to the World War I commodity and product deficits – bread cards, dated October 8, 1915. Cards for receiving poppy for Easter and for achieving 1/44 pound of bread are presented. Also included the postage stamps, the album has 6 grosz available in 1915 by the Warsaw Post Office. Complements the collection of the Kingdom of Poland Lottery Ticket in the album.

The album became a memoir of interest for the history of money circulation, and was therefore reproduced by L. Bruce's publishing house in Warsaw. Printed albums were in high demand, so his second revised edition was developed and released with vouchers and notes

from Libava and Wroclaw has been added. It is also interesting that the album's publisher was the same «War Memorial» publishing company that made popular market price badges to combat speculators and price rises. The album cover was also decorated with an evacuation receipt issued to state officials at the time of exiting the Russian occupation zone.

Conclusions. The albums are the unique reminder of the money and life span of the First World War. Displays both the most popular as well as rare and trial samples of government, city, municipal and private notes. In addition to banknotes and surrogates and cash substitutes, the album features lotteries, postage stamps, checks and receipts, various testimonials, and campaign materials united to commemorate the Great War. Also presented albums are testimonials to the rebirth of Poland and Czechoslovakia, and are a valuable source for studying the history of monetary circulation and state-building processes of the XX century.

Keywords: World War I, Money Sample Album, Czechoslovakia, Poland, Local Money, Money Substitutes, Paper Money.

Album Czechosłowacki. Koniec pierwszej wojny światowej przyniósł niektórym narodom odrodzenie ich suwerenności nawiązujących do dawnych czasów lub też doprowadził do powstania nowych organizmów państwowych. Takim przykładem może być odrodzenie po 123 latach zaborów Rzeczypospolitej oraz narodziny Czechosłowacji, nawiązującej do dawnych Czech. Z tym była związana odbudowa ich systemów monetarnych, jako jednego z podstawowych atrybutów suwerennego państwa. W odrodzonych państwach zrealizowano owo zadanie w bardzo różny sposób, według miejscowych uwarunkowań gospodarczych i politycznych.

Były to zawsze wydarzenia będące w środku uwagi opinii publicznej. Są one warte zachowania w pamięci narodowej. Dotyczy to nie tylko w dokumentów, ale też innych źródeł zachowanych w formie różnych artefaktów pamiątkarskich

Ich przykładem są dwa albumiki, z wizerunkami pieniądza papierowego, jakże jednak odmienne w formie wykonania i przekazywania wiedzy o sytuacji politycznej, a przede wszystkim gospodarczej dwóch ościennych państw. Odzwierciedlają one sytuacje monetarną przy końcu działań militarnych Wielkiej Wojny w Polsce i w Czechosłowacji. Ich koncepcja i treść jest jednak całkowicie inna. Album polski, a właściwie dwie jego mutacje dotyczyły pieniądza zastępczego na terenie Królestwa Polskiego oraz ziem wschodnich będących pod okupacją Niemiec, czyli obejmują okres od 1914 do 1918 r. i są produktem komercyjnym.

Zaś album czechosłowacki jest produktem oficjalnym Ministerstwa Skarbu. Podstawą albumu są wyłącznie banknoty oryginalne, wycofane już z obiegu. Realnie obejmują one austriacko-węgierskie banknoty obiegające na byłych terenach monarchii w okresie od czasu ogłoszenia niepodległości Czechosłowacji 28 października 1918 r. do ostatecznego pięciu z nich 3 nominałów do 12 marca 1919 r. Były to banknoty z prawdziwymi stemplami oraz z te same banknoty z wybranymi fałszywymi stemplami. Album ten już nie obejmuje ostatecznych biletów skarbowych wzoru 1919, wprowadzonych do obiegu kolejno od 6 lipca 1919 r. do końca lutego 1920 r.

Zgodnie z treścią album nazwano „Pieniądz z okresu przewrotu 1918 – 1919”. W albumie nie ma żadnych tekstów.¹ Tylko na początku każdego z omówionych trzech rozdziałów, każda z kart ma krótkie nadtytuły.

Album ma format 55 x 55 cm i liczy 22 strony. Okładka wykonana jest z ciemno oliwkowego kartonu. Strony wewnętrzne z banknotami jest koloru różowego. Album jest przesnurowany jedwabnym sznurkiem. Na okładce nadrukowany jest czarny tytuł: „Peníze z

¹ Zob.: Z. Śustek, O powstaniu waluty czechosłowackiej po I wojnie światowej, [w:] „Forum Numizmatyczne. Studia i Materiały” pod red. naukową K. Filipowa, Nr 3, Białystok 2019, s. 158–191.

doby převratu / 1918 1919”. Na każdej stronie wklejono 1-2 banknoty, według ich rozmiaru. Banknoty są przyklejone na karton przy swoim górnym skraju wąską taśmą z cienkiego papieru. Dzięki temu każdy banknot można odwrócić i oglądać z obu stron. Ale jednocześnie trzeba przewracać strony z uwagą, że aby nie uszkodzić banknotów. Ze względu na warunki powojenne można zaryzykować stwierdzenie, że album ma charakter czysto pamiątkowy o charakterze reprezentacji. Ofiarowano go osobom prominentnym w Czechosłowacji, a w opisywanym przypadku wręczony został 25 stycznia 1925 r. byłemu ministrowi skarbu w Czechosłowacji – Kuno Sonntagowi. W momencie doręczenia albumu pełnił on funkcję prezesa Banku Anglo – Czeskiego. Jak pisano w liście do byłego ministra jest on przekazany na pamiątkę „początków naszej niepodległości. (Ryc.).

Chociaż w albumie nie ma tekstów i sam album tak naprawdę składa się z banknotów pospolitych lub nie bardzo rzadkich, to ciekawy jest stopień doboru banknotów przez urzędników ministerstwa finansów w ofiarowanym albumie.

Zamiast stosunkowo rzadkich oryginalnych banknotów 25- i 200-koronowych wzoru 1918 r., wydrukowanych w Wiedniu, album obejmuje ich imitacje wydrukowane z oryginalnych klisz znajdujących się wówczas w Budapeszcie. W przypadku banknotu 200-koronowego chodzi o druk wykonany za zgodą kierownictwa Banku Austriacko-Węgierskiego na przełomie lat 1918-1919. Zaś w przypadku banknotu 25-koronowego chodzi o druk nielegalny, wykonany przez węgierski rząd utworzony przez bolszewików i uważany był przez Bank Austriacko-Węgierski za fałszerstwo. Nawet po klęsce rządu radzieckiego, nowy rząd „narodowy” zaakceptował skargę Banku Austriacko-Węgierskiego i zapłacił bankowi kompensację.

Drugą ciekawą rzeczą jest obecność banknotu 10 000-koronowego, wprowadzonego do obiegu 31 grudnia 1918 r., bez zgody z rządu czechosłowackiego, polskiego i jugosłowiańskiego. Jednak w praskiej prasie z tego okresu można znaleźć wiadomości, że ów banknot na terenach Czechosłowacji spotykano wbrew zakazowi jego obiegu.

Album obejmuje też banknot 50-koronowy wzoru 1902 r., który jednak był w tym okresie w obiegu już rzadki, oraz drugą emisję banknotu 20-koronowego z 1913 r., którą to w Czechosłowacji w obiegu tolerowano, ale nie pozwolono ją przeznaczyć do stemplowania.

Część obejmująca banknoty z prawdziwymi stemplami obejmuje tylko jeden banknot 1000-koronowy, chociaż istniało sześć typów prawdziwych stempli na tym banknocie.

Ciekawą częścią są banknoty ze stemplami fałszywymi. Do każdego nominału jest tylko jeden przykład. Fałszerstwa same w sobie są wybrane poprawnie, ale nie oznaczono ich w żaden sposób jako banknoty fałszywe. Według typizacji retrospektywnej, zrobionej w latach 1988 – 2017 chodzi o typy znane i pospolite¹. Jednak brak jakiegokolwiek oznaczenia tych fałszerstw pokazuje, że Bankowy Urząd Ministerstwa Skarbu absolutnie nie zajmował się sporządzaniem klasyfikacji fałszerstw pieniądza z epoki.

ALBUM(Y) POLSKI (E)

Zupełnie odmienny od albumu czechosłowackiego był album przygotowany w 1918 r. w Warszawie. Zatytułowany jest „Pamiętki Wojenne (monety drobne). Zeszyt 1.”. Wydany został przez „Wydawnictwo Pamiętek Wojennych” w Warszawie, którego administracja mieściła się przy ulicy Kruczej nr 13. Album liczy stron 44 i wydany został na terenie Królestwa Polskiego proklamowanego Aktem Dwóch Cesarzy 5 listopada 1916 r. z terenów zaboru rosyjskiego, na którym po upadku powstania styczniowego utworzono „Privislanskiy Kraj” pozbawiając resztek autonomii Królestwo Polskie. De facto teren ten był pod okupacją niemiecką i austro-węgierską, na którym powołano generał gubernatorstwo warszawskie oraz lubelskie.

¹ Zob.: Z. Šustek, Typizacia falzifikatov 20-halierovych a 1-koronovych ceskoslovenskích bankových kolkov z roku 1919, Bratislava 2017, „Numizmatika”, 27: 95–181.

Oprócz informacji poświęconych wybranym emisjom album zawiera przyklejone barwne wizerunki (reprodukcje?) bonów tymczasowych. Do albumu ilustracje graficzne wykonał rysownik, którego nazwiska nie znamy. Owe nazwijmy je umownie reprodukcje, wydrukowano na papierze o różnych gatunkach, nie zawsze zgodnym z oryginałami. To samo dotyczy barw odcieni bonów. Czasami, niektóre z nich zbliżone są do oryginałów. Znaczna ich część od nich jednak odbiega. Tak co do gatunku papieru ale także wymiarów. Wykonano je jednostronnie i z takimi samymi numerami w każdym drukowanym albumie.

Wydawnictwo uzyskało zgodę cenzorską na druk już 23 września 1917 r. poprzez Cesarsko – Niemiecki Wydział Prasy w Warszawie.¹ Drukowano zeszyt w warszawskiej drukarni „Wszechczas”, przy ulicy Marszałkowskiej 116. Klisze do albumu wykonano zaś w drukarni S. Ungra, przy ulicy Wspólnej nr 24.

Wydawnictwo wydało zeszyt 1, zawierający kolekcję monet i bonów „najcharakterystyczniejszych z zachowaniem barw, oraz podkreśleniem znaków wodnych, zatartych, lub niewidocznych na oryginałach”. Nie wklejano oczywiście monet lecz jedynie przedstawiano ich rysunki. Odmienne było z reprodukcjami bonów zastępczych i emisji banknotów gdzie przedstawiano 1 markę Jenerał – Gubernatorstwa Warszawskiego emisji 1917 r.; 3 i 50 kopiejek Cesarstwa Rosyjskiego umieszczając także rewers znaczka – bonu z okresu braku drobnego pieniądza w Cesarstwie. Jak zaznaczał wydawca albumu: „Po ustąpieniu armii rosyjskiej z Królestwa, rosyjskie ministerium zdecydowało się wreszcie zaradzić ogólnospołecznej bolączce wynikającej z braku drobnej obiegowej monety. Należy zaznaczyć, iż sprawa drobnych, w ogóle była specyficznie rosyjską sprawą wojenną. Miedź, srebro, z których wyrabiano drobne, przedstawiały zbyt wiele kuszących ponęt dla skrzętnych wyławiaczy metali, aby zjawisko to mogło być przejściowym, jak mniemano na początku. Gdziekolwiek rządy rosyjskie trwały, tam zawsze powstawała pałaca kwestia drobnych”.²

Z oficjalnych emisji reprodukowano także emisję banknotu 20 kopiejek Ost-Banku w Poznaniu „Darlehnskasse Ost” z podpisem: „wypuszczony na Litwie [sic!] przez Wschodni Bank Niemiecki”.³ Jego pełna nazwa brzmiała: „Ostbank für Handel und Gewerbe Darlehnskasse Ost”. Stronę główną banknotu o nominale 50 kopiejek opatrzone taką samą krótką notką o obiegu na Litwie. Co nie do końca było prawdziwe. Miały one bowiem obieg na terenach „Ober – Ostu”, czyli terenach będących pod zarządem wojskowym niemieckiego dowództwa. Czyli tak naprawdę okupowanych przez wojska niemieckie i służyły do drenażu ekonomicznego tych ziem. Nie dotyczyło to więc tylko ziem litewskich.⁴

Mimo, że trwała Wielka Wojna emisja albumu była związana z działalnością kolekcjonerską. Redakcja zaznaczała: „Z pośród szeregu reprodukcji zamieszczonych w tym zeszycie niejedna dziś już stanowi rzadkość poszukiwaną przez zbieraczy”, dlatego też zamierzano przygotować kolejne zeszyty związane z pamiątkami wojennymi. Zwracano się więc do nabywców z apelem: „prosząc o zawiadomienie osobiste, lub listowne, pod adresem wydawnictwa, o posiadanych u siebie dokumentach chwili obecnej, lub o miejscu w którym się one znajdują”.⁵

Dokumenty miały być wypożyczane lub zakupywane. W kręgu zainteresowań wydawnictwa były jako „pożądane”: pieczęcie, kwity, monety, odezwy, dokumenty osobiste, fotografie, administracyjne, cyrkularze, marki, obwieszczenia, znaki, znaczki, dokumenty

¹ Nr 7361. Dr. nr 1 z dnia 23.IX. 1917, Warschau.

² Album..., z. 1, k. 32. O pieniądzu zastępczym w postaci znaczków-bonów w Cesarstwie Rosyjskim, zob.: K. Filipow, Do banku czy na pocztę? Banknoty jako znaczki w Europie – Środkowo Wschodniej (1915–1918), [w:]Groszovij obig i bankivska sprava v Ukraini. Minulie ta suchasniat, Lviv 2005, s. 309–314.

³ Album..., k. 27.

⁴ 20 kopiejek Banku Wschodniego był także w obiegu w Poznaniu, ze względu na brak drobnego pieniądza w Wielkopolsce. W okresie od października 1918 r do połowy 1919 r. prowadzono do obiegu 20 kopiejek „Ober-Ostu”. Czas ich wykupu oznaczony został na dzień 25 lutego 1919 r. Po tym terminie kasy miejskie ich nie przyjmowały, a wymienić je można było jedynie w Banku Wschodnim. Zob.: Z. Bartkowiak, Pieniądz zastępczy magistratu miasta Poznania w latach 1916–1923, Poznań 1988, s. 5 i 25.

⁵ Album..., karta nie numerowana.

obchodowe i t. p. Nie pozostało to bez echa, ponieważ po sukcesie wydawniczym zeszytu pierwszego wydano w 1918 r. zeszyt 2. Były to „Pamiętki Wojenne (Afisze)”.¹

Okładka albumu posiadała na swojej stronie reprodukcję 1 marki polskiej emitowanej 9 grudnia 1917 r. przez Zarząd Jenerał – Gubernatorstwa Warszawskiego. Była to emisja nowo powołanej Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej z renesansowym Orłem Polskim oraz podpisami: Wolfganga von Kriesa, Ueberschaera i Franza von Conrada.²

Pozostałe karty albumu posiadają reprodukcje pieniądza zastępczego miast i przeróżnych towarzystw emitujących bony zastępcze na terenie proklamowanego przez Rzeszę i Austro-Węgry Królestwa Polskiego. Pokazano w albumie wybrany, na zasadzie zupełnego przypadku pieniądz zastępczy: Ciechocinka, Łodzi, Częstochowy, Sosnowca i Koła. Obok tego wybrano do reprodukcji w albumie bony z Kronsztadu – wyspa Kotlin (obecnie w granicach Peterburga) i Mitawę (obecnie Jełgawa na Łotwie).

W obu tych przypadkach interesujący jest komentarz drukowany na karcie poprzedzającej. Przy „monetach rosyjskich” jak napisano nad bonem z „Republiki Kronsztadzkiej” o nominale 5 kopiejek jako „bonie tymczasowym”: W Rzędzie narodów, dążących do uniezależnienia bytu swego od kierunków polityki Rosji rewolucyjnej, stanął również Kronstat, proklamując na wyspie „Kotlin” niezależną Republikę, w imię hasła wolności ... i pogardy dla miękkich i twardych znaków”.³

Z kolei emisja magistratu miasta Mitawy o nominale 5 kopiejek, opatrzona została komentarzem: „Dnia 20 października 1915 roku magistrat Mitawy wypuścił bony do obiegu na ziemi Kurlandzkiej na ogólną sumę 600.000 rubli, gwarantując wypłatę kwitów, najpóźniej po upływie sześciu miesięcy od daty zawarcia pokoju [!]. Bony zostały wypuszczone na zasadzie decyzji, powziętej na ogólnym zebraniu przedstawicieli miasta”.⁴

Z terenów utworzonego przez okupantów Królestwa Polskiego pokazano w albumie reprodukcje 50 kopiejek Towarzystwa Przyjaciół Ciechocinka, który opisano jako: „Widoczny pośpiech i nagła konieczność zaradzenia trudnościom, wynikającym z braku drobnych, nie dały możliwości szukania wspaniałych form. Prymitywne środki techniczne, jakimi operowała mennica [!] ciechocińska, dały nam wzór prostoty rozbrajającej”.⁵

Pokazano w albumie także przedstawiciela popularnej emisji 50 kopiejek Komitetu Giełdowego miasta Łodzi z 13 marca 1915 r. Emisje łódzkie były niezmiernie popularne i rozpowszechnione w obiegu. Warto zaznaczyć, że emisja II bonów na sumę 11 921 500 rubli, ze względu na popularność miała liczne fałszerstwa.⁶

Licznie reprezentowane są bony częstochowskie, których emitentem był: Magistrat w 1916 r. oraz Towarzystwo Pożyczkowo – Oszczędnościowe. Miejski bon zastępczy opiewał na 1 i 10 kopiejek, zaś towarzystwa na kopiejek 5. Obie te emisje miały w Częstochowie i powiecie częstochowskim obieg przymusowy.⁷ Bony przestały pełnić funkcję pieniądza zastępczego w 2 i 3 kwartale 1917 r. Do połowy tego roku w obiegu pozostawało jeszcze 155 730 rubli w kwitach Częstochowskiego Towarzystwa Pożyczkowo – Oszczędnościowego oraz 380 435 rubli w bonach magistratu miasta. Bony towarzystwa były całkowicie zabezpieczone na całości wartości emisji zdeponowaną walutą rosyjską oraz papierami wartościowymi. Takiego zabezpieczenia zaś nie miały emisje magistratu. Powodowało to duże zamieszanie na rynku pieniężnym co zmusiło władze miasta do utworzenia specjalnego

¹ „Pamiętki Wojenne (Afisze). Zeszyt II”; zezwolenie cenzorskie Nr 9107. Dr. nr 65 z 19.11. 1918.

² Cz. Miłczak. Katalog polskich pieniędzy papierowych od 1794 Warszawa 2002, s. 126. Ueberscheer był niemieckim urzędnikiem Zarządu Cywilnego w Warszawie; Wolfgang von Kries – landrat, poseł do sejmu pruskiego i wiceprezydent Izby Panów, przy generał-gubernatorze warszawskim był szefem Zarządu Cywilnego (1915–1917); Franz von Conrad niemiecki przedstawiciel władz w Warszawie.

³ Album..., z. 1, k. 36.

⁴ Ibidem, k. 40.

⁵ Ibidem, k. 2. Emisje oryginalne, którego emitentem był Tymczasowy Komitet Bezpieczeństwa Publicznego zob. A. Podczaski, Katalog papierowych pieniędzy zastępczych z ziem polskich 1914–1924, t. II. Dawny Zabór rosyjski, Warszawa – Lublin 2005, s. 39–41. Reprodukacja kopii z albumu, s. 334.

⁶ A. Podczaski, op. cit., s. 150. Reprodukacja s. 335.

⁷ A. Gąsiorowski, Bank Handlowy w Warszawie S.A. Oddział w Częstochowie 1897–1997. Historia oddziału banku na tle instytucji finansowych regionu, Częstochowa 1997, s. 137–138.

funduszu umorzenia bonów miejskich. Powodem były małe wpływy z zaległych podatków, braku pieniędzy na ich wykup. Najmniej wycofano emisje bonów tych właśnie emitentów ze względu na olbrzymią liczbę fałszerstw znajdujących się w obiegu.¹

Nie zabrakło w albumie bonów Zagłębia Dąbrowskiego. Już w październiku 1914 r. Rada Okręgowa Władz Obywatelskich w Zagłębiu Dąbrowskim uchwaliła emisję bonów o niskich nominałach: 3, 5, 10, 15 i 20 kopiejek. Prezentowany bon trzykopiejkowy najbardziej popularny ze względu na brak drobnego pieniądza w Królestwie Polskim miał 2 emisje. 29 listopada 1914 r. wyemitowany te bony na sumę 5. 617 rubli i 74 kopiejki oraz 24 sierpnia na sumę 10 125 rubli.² Łącznie więc wydrukowano 343 118 bonów o nominale 3 kopiejki.

Nie tylko miasta, przedsiębiorstwa i osoby prywatne emitowały pieniądź zastępczy. Z powodu braku drobnych nominałów w obiegu pieniężnym sięgały po ten instrument ekonomiczny także gminy. W albumie pokazano więc kwit gminy Dąbrowa Górnicza.³ Była to emisja z lutego 1917 r.⁴ Ciekawostką jest, że obie te emisje z Zagłębia Dąbrowskiego były wymieniane na gotówkę lub też kwity Banku Handlowego w Warszawie – Oddział w Sosnowcu.⁵ Oczywiście jeśli zasobu gotówkowego gminy Dąbrowa Górnicza lub Władz Obywatelskich Sosnowca.

Innymi bonami reprodukowanymi w albumie były: 10 i 40 groszy miasta Koło, wyemitowane przez „Skarb Magistratu”.⁶ Użyto określenia polskich nominałów: groszy. Edycja opisana jest jako ukazaną 1 stycznia 1917 r., a edycja druga miesiąc później 9 lutego 1917 r.⁷ 10 gr miano wyemitować na 200 rubli (1 edycja) oraz 372 ruble (2 edycja). Analogicznie 40 groszy wyemitowano po 200 rubli każdej edycji.⁸

Wydawca Pamiątek Wojennych” zachwalał bony miejskie Koła: „Pochlebna dbałość miasta o wygląd dokumentów [bonów-KF], zaopatrzonych jego pieczęcią, w tym wypadku, służyć może za wzór. Po projekt zwrócono się do jednego z artystów malarzy, który wykonaniem powierzonego sobie zadania przysłużył się miastu, dając piękna i godną pamiątkę chwili.”⁹

W albumie pokazano stronę główną 10 groszy oraz odwrotną, jednakową dla całej emisji, bonu 40 groszy.

Jako uzupełnienie album wzbogacony został także o „kartki chlebowe” pierwszej emisji z 8 października 1915 r. W tekst o edycji kart wpleciono pomniejszony rysunek specjalnych kart na macę, które wydawano w okresie Wielkanocy.¹⁰

Swoistą ciekawostką jest fakt, iż na reprodukowanej kartce chlebowej jeden z odcinków na 1/44 funta chleba (102,5 grama) został powielony jako emaliowana plakietka w 1917 r. w zakładzie Wincentego Władysława Wiśniewskiego w Warszawie. Nakładcą plakietki była Sekcja Żywnościowa warszawskiego okręgu nr 1. Plakietka ta upamiętniała pierwszy okres kartkowy w Warszawie: od 18 do 30 października 1915 r.¹¹

Nie omieszkało pokazać też marki, jak wówczas nazywano, poczty miejskiej Warszawy o nominale 6 groszy z 1915 r. opisując szeroko zawłości tej edycji.¹² Reprodukowano także projekty 4 marek poczty miejskiej Warszawy, na które rozpisano konkurs. Znaczki pocztowe o nominałach groszowych ostatecznie nie weszły do obiegu.¹³

¹ Ibidem, s. 151–152.

² Album..., k. 16.

³ Ibidem, k. 19.

⁴ A. Podczaski, op. cit., s. 72: datuje tę emisję na 1914 r. Reprodukacja s. 334.

⁵ A. Gąsiorowski, op. cit., s. 146–150.

⁶ Album..., k. 21 i 23.

⁷ Podczaski datuje edycje na 1916 r. (Katalog..., s. 114–115). Reprodukacje, s. 335.

⁸ Album..., k. 20.

⁹ Autora projektu graficznego bonów nie udało się ustalić. Album..., k. 22.

¹⁰ Ibidem, k. 30–31.

¹¹ M. Dubrowska, Pamiątki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy. Zbiór Krzysztofa Klingera, Warszawa 1994, s. 106.

¹² Album..., k. 42–43.

¹³ Ibidem, k. 48.

Całość sekwencji pocztowej zamyka marka stemplowa zarządu miasta o nominale 10 kopiejek.

Dopełnieniem całości jest przepustka terminowa z okupacji austriackiej. Wprowadzono ją na mocy § 2 rozporządzeń Naczelnego Wodza armii austro-węgierskiej z 16 lutego 1915 r.¹ oraz bilet loterii Rady Głównej Opiekuńczej wyemitowany po dwuletniej przerwie od chwili zawieszenia Loterii Klasycznej Królestwa Polskiego. Reprodukowano bilet głównej wygranej na 75 000 rubli z „zachowaniem wszystkich śladów miłej formalności, połączonej z wypłatą wygranej”.

Jak pisał wydawca „Pamiętek wojennych”: „Tak wygląda papier szczęścia w opuszczeniu, wśród półek archiwalnych, po spełnieniu zaszczytnego obowiązku. Bodaj stał się on talizmanem dla każdego, kto posiada chęć wygrania ... stawki głównej”.²

Album w wydaniu popularnym w Warszawie kosztował 2 marki, poza Warszawą 2,5 marki. Przewidziano także wydanie „wytworne” w cenie 4 i 4,5 marki, w zależności od miejsca nabycia. Bezrobotni mogli nabyć album z 40% upustem!

Wydanie albumu cieszyło się dużym uznaniem wśród zainteresowanych. Wydrukowane egzemplarze rozeszły się bardzo szybko. Postanowiono więc w wydawnictwie zrobić dodruk zeszytu I. Tym razem druk zlecono warszawskiej drukarni L. Brusia (właściwie W. Dunina) przy ulicy Nowy Świat 66. Nie był to szczęśliwy wybór. Bowiem okazało się, że niektóre reprodukcje bonów są zrobione zupełnie niechlujnie, w sposób wręcz amatorski.

Co więcej zwiększono objętość albumu dodając, wcześniej nie występujące bony. Dodano m. in. Bon Komitetu Giełdowego z Łodzi o nominale 20 kopiejek.³ Pokazano stronę odwrotną bonu. Dodatkowo też wstawiono jeszcze jeden bon łotewski. Był to bon o nominale 3 kopiejek, którego emitentem była Rada miasta Libawy.⁴ Samorząd miejski m. Libawy wypuścił w początkach wojny bony papierowe drobnej wartości 1, 3, 5, 10, 15, 20 i 25 i 50 kopiejek, oraz większej wartości 1, 2 i 3 rubli.

Na egzemplarzu znajdującym się w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach. Na stronie pierwszej okładki znajduje się zamiast 1 marki polskiej, bon miejski Breslau (Wrocławia) z 1923 r.! Jest bon o nominale 5 goldpfening (złoty fenig) emisji z 26 października 1923 r. Była to wspólna emisja: Provinzialverband von Nieder- und Oberschlesien zu Breslau i Kommunalbank für Schlesien.⁵ Niemożliwe było umieszczenie bonu z 1923 r. na wydawnictwie z 1918 r. Jedyнным wytłumaczeniem jest wklejenie tego bonu wrocławskiego w miejsce marki polskiej w późniejszym okresie.

Zeszyt ten, dodrukowany w szybkim tempie podrożał „z powodu ogólnego podniesienia warunków pracy i towaru” o 50 fenigów.

Osobną ciekawostką jest umieszczony na drugiej stronie okładki anons reklamowy wydawnictwa „Pamiętki Wojenne”. Okazuje się, że to właśnie to wydawnictwo było nakładcą medalu „Na chwałę spekulantom”. Medal był z oznaczeniem cen paskarskich na artykuły niezbędnej potrzeby w czasie wojny z portretem spekulanta, oraz podobizną historycznego paska. Medal ten „służy na wieczną wojny i hyjen pamiętkę, dla zbieraczy. Dla zwykłych zaś śmiertelników jako brelok do zegarka”.⁶ Dzięki tej reklamie wiemy komu można zawdzięczać tę niespotykaną pamiętkę z okresu Wielkiej Wojny, wykonaną w zakładzie Józefa Chylińskiego.⁷

¹ Ibidem, k. 43–44.

² Ibidem, k. 46–47.

³ Album, z. I (dodruk), k. 7.

⁴ Ibidem, k. 38–39.

⁵ W. Lesiuk, J. A. Kujat, Pieniądz zastępczy na Śląsku w latach 1914–1924, Opole 2002, s. 163.

⁶ Album, z. I (dodruk), s. 2 okładki.

⁷ M. Dubrowska, op. cit., s. 135 (nr 328). Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że 2 inne medale: „Paskarzom – Hyenom Ludzkości” oraz „Na chwałę spekulantom” także powstały z inspiracji wydawnictwa (Dubrowska, s. 135–135, nr.327 i 329).

Wedle informacji podanej przez Andrzeja Podczaskiego wydrukowało wydawnictwo także jeszcze jeden zeszyt. Zatytułowany on był „Rok 1918 (Monety Królestwa).¹ Na okładce widnieje bon 100 karbowańców. Nie udało się jednak odnaleźć tego zeszytu.

Wydawnictwo „Pamiętki Wojenne” osiągając sukces, idąc za ciosem wypuściło w tymże 1918 r. zeszyt drugi. Zatytułowany go „Pamiętki Wojenne (Afisze)”. Nowy zeszyt był też już kolejny raz droższy. Wydano go „w wydaniu popularnym” za 2 i 2,5 marki, „na lepszym papierze” w cenie 4 i 4,5 marki w zależności od miejsca wysyłki oraz oferowano nabywcom oprawę płócienną za 7,5 i 8 marek.

W słowie od wydawcy, utrzymanym w patetycznym tonie, pisano m. in.: „W zbiorze niniejszym zamieszczamy część obfitego afiszowego pionu – oświetlającego czas, którego miarą – stały się wielkie wydarzenia”²

Na okładce umieszczono reprodukcję biletu ewakuacyjnego, wydawanego urzędnikom państwowym, podczas cofania się armii rosyjskiej. Kolejne, numerowane już karty przedstawiają reprodukcje fotograficzne oryginałów wraz z tekstem na sąsiednich kartach.

Jako pierwszy umieszczono obwieszczenie generała Jakowa Żylińskiego, gubernatora warszawskiego z 3 sierpnia 1914 r. Był to 1 afisz wojenny. Na kolejnych kartach pomieszczono odezwy: „Do Polaków” Mikołaja Mikołajewicza z 15 sierpnia 1914; „Do Polaków” Naczelnego Dowództwa Państw Centralnych Armii Wschodnich; generała Samsonowa „Do ludności”; „Do ludności miasta Warszawy” Komitetu Obywatelskiego; Komitetu o Straży Obywatelskiej. Na kolejnych stronach były afisze i obwieszczenia: księcia Leopolda Wodza Naczelnego Wojsk Niemieckich z 5 sierpnia 1915 po wkroczeniu do Warszawy; generała majora von Gereka – gubernatora Warszawy z 9 sierpnia 1915; generał – gubernator von Beselera z 4 i 12 września o rozwiązaniu Komitetu Obywatelskiego; prezydenta policji von Glasenapp z 2 września 1916; Akt 5 Listopada o utworzeniu Królestwa Polskiego; „Amnestia” ogłoszona przez von Beselera.

Interesujące są odezwy i rozporządzenia: gubernatorów von Beselera i Kuka o utworzeniu Wojska Polskiego (Polskiej Siły Zbrojnej tzw. Polnische Wehrmacht); Centralnego Komitetu Narodowego nawołująca do tworzenia armii narodowej. Z 10 listopada 1916; o Tymczasowej Radzie Stanu z 26 listopada 1916; instrukcja Komitetu Przyjęcia Legionów Polskich; odezwa Komitetu o wkroczeniu Legionów Polskich do Warszawy; rozporządzenie o odwszaniu; ogłoszenie o prawach okupanta z 30 listopada 1916; odezwa Tymczasowej Rady Stanu „Do Polaków” z 15 stycznia 1917; „Patent” cesarza Wilhelma z 12 września rozszerzający zakres działalności państwowej władz polskich; odezwa Rady Regencyjnej „Do Narodu Polskiego” z 27 września 1917; odezwa do żołnierzy rosyjskich; ogłoszenie prowincjonalne podpułkownika Funcka z Białej Podlaskiej z 2 kwietnia 1916; obwieszczenie o odgrzebywaniu z ziemi, w celu pozyskania tłuszczu i kości, pułkownika Balzara z generał – gubernatorstwa lubelskiego; świadectwo saperów rosyjskich o demontażu urządzeń z fabryki zapalek w Mszczonowie; 3 patenty na pobranie podatku od firm warszawskich.³

Tak powstała w kilku zeszytach pamiętek wojennych ilustracja dziejów Polski w czasach Wielkiej Wojny lat 1914–1918. Wydawca trafnie zauważył: „Wybuchła wojna. Na rozległych polach Polski przemówiły armaty o nowych prawach, nowym obowiązku, o groźnym i nieznanym życiu wojennem...”

Miasta, wsłuchane w odgłos zmagania wojennych, milczały w oczekiwaniu rychłych przemian. Z dala od pola bitwy, żyjąc nerwami depesz, troszczono się o jutro, chyląc pokornie czoła przed obowiązkiem dnia wojennego.

Obowiązek, jeden nie zawodził. Odziany w różnorodne – kolorowe szaty, niemal codziennie wypelzał na mury miasta pod postacią licznych rozporządzeń i obwieszczeń stając

¹ A. Podczaski, op. cit., s. 333. Tam też reprodukcje kopii bonów z tego zeszytu: s. 334–337.

² „Pamiętki Wojenne (Afisze), k. niepaginowana.

³ Ibidem, k. 1–44.

się przykazaniem dnia wojennego wszechwładnym i bezapelacyjnym. Na murach miasta pisała wojna swój elementarz. W pocie czoła sylabizował na nim obywatel, z dnia na dzień, przyszłość... wojny i nadzieję pokoju... Gdyby w dniu dzisiejszym rozpostarło się przed wzrokiem jego wszystko czarne, które widział na białym, zielonym, czerwonym lub pomarańczowym, wyznałby że przeczytał księgę mądrości wojennej, wyczerpującą, aż... do omdlenia”.¹

Świadectwem narodzin państw i ich pieniądza są zachowane albumy nawiązujące do czasów narodzin niepodległej Czechosłowacji i Polski. Oba jakże odmienne w wykonaniu prezentują kształtowanie się pieniądza oby tych sąsiadujących ze sobą państw. Albumy polskie, drukowane jako pamiątki wojenne pokazują reprodukcje pieniądza zastępczego z terenów polskich zaś czechosłowacki jest pamiątka narodzin niepodległego państwa. Oba są cennym źródłem do poznania dziejów pieniądza Polski i Czechosłowacji. Pieniądz, co należy pamiętać jest oznaką suwerenności państwowej.

REFERENCES

Bartkowiak, Z. (1988) *Pieniądz zastępczy magistratu miasta Poznania w latach 1916–1923*. [Substitute money of the city of Poznań in 1916–1923.]. Poznań [in Polish].

Dubrowska, M. (1994) *Pamiątki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy*. [Souvenirs of World War I at the Historical Museum of the Capital City of Warsaw Warsaw]. Zbiór Krzysztofa Klingera. [in Polish].

Filipow, K. (2005) *Do banku czy na pocztę? Banknoty jako znaczki w Europie – Środkowo Wschodniej (1915–1918)*. [To the bank or to the post office? Banknotes as stamps in Central and Eastern Europe (1915–1918)]. Abstract of papers: *Groszovij obig i bankivska sprava v Ukraini. Minulie ta suczasniet*, Lviv, pp. 309–314. [in Polish].

Gąsiorowski, A. (1997) *Bank Handlowy w Warszawie S.A. Oddział w Częstochowie 1897–1997. Historia oddziału banku na tle instytucji finansowych regionu*. [Bank of Trade in Warsaw S.A. Branch in Częstochowa 1897–1997. The history of a bank branch against the background of financial institutions in the region]. Częstochowa, pp. 137–138. [in Polish].

Lesiuk, W. & Kujat, J. A. (2002) *Pieniądz zastępczy na Śląsku w latach 1914–1924*, [Money substitute in Silesia in the years 1914–1924]. Opole. [in Polish].

Miłczak, Cz. (2000) *Katalog polskich pieniędzy papierowych od 1794*. [Catalog of Polish paper money from 1794]. Warszawa. [in Polish].

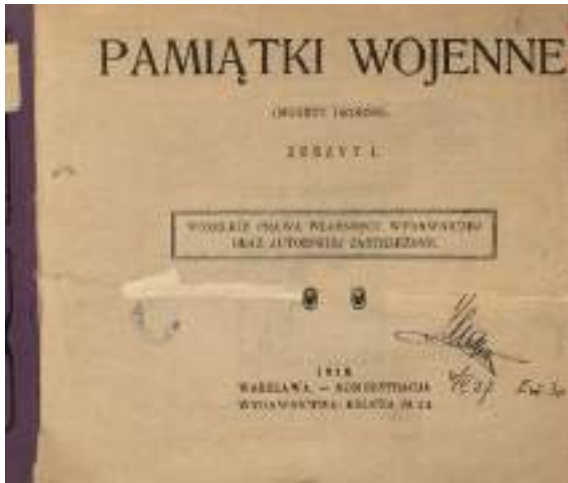
Podczaski, A. (2005) *Katalog papierowych pieniędzy zastępczych z ziem polskich 1914–1924*. [Catalog of substitute paper money from Poland 1914–1924]. Vol. II. Dawny Zabór rosyjski, Warszawa–Lublin. [in Polish].

Šustek, Z. (2019) *O powstaniu waluty czechosłowackiej po I wojnie światowej*. [On the rise of the Czechoslovakian currency after World War I]. Abstract of papers: *Forum Numizmatyczne. Studia i Materiały*” pod red. naukową K. Filipowa, 3, 158–191. [in Polish].

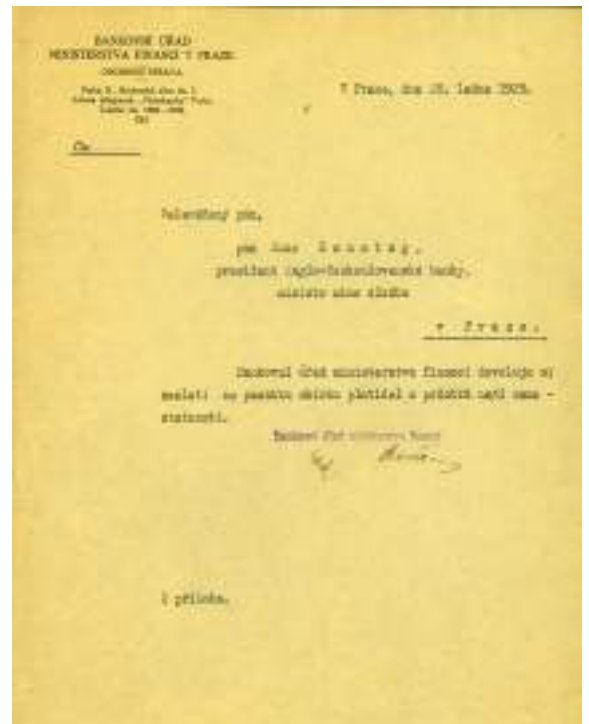
Šustek, Z., (2017) *Typizacia falzifikatov 20-halierovych a 1-korunovych ceskoslovenskích bankových kolkov z roku 1919*. [Typeface of the 20-halier and 1-korunovych Ceskoslovenian bank rings from 1919]. *Numizmatika*, 27: 95–181. [in Polish].

¹ Ibidem, Od wydawnictwa, k. niepaginowana.

Илустрacje

Илустрacje. 1.

Илустрacje. 2.

Илустрacje. 3.

Илустрacje. 4.

Илустрacje. 5.

Илустрacje. 6.